

CARSKI DIVAN KOD OSMANLIJA

Dženan HASIĆ

UDK 94(496.02)“1520/1640”

SAŽETAK: Carski divan je tijelo koje je postojalo od samog početka Osmanske države. Bilo je to najznačajnije državno-političko tijelo, na kojem se raspravljala i kreirala kompletna unutrašnja politika osmanske države. Pored toga na Divanu su razmatrana i pitanja iz područja vanjske politike, dakle odnosa sa drugim državama, otpočinjanje ratnih pohoda ili sklapanje mirovnih ugovora. Članovi Divana nisu isključivo raspravljali samo o političkim, nego i pitanjima iz domena ekonomije. Među probleme kojima su se zanimali spadalo je i pitanje državne opskrbe hranom i ogrjevom. Također, ovo vijeće je služilo i kao apelaciona instanca kojoj su žalbe na presude mogli upućivati svi podanici, bez obzira na vjeru i konfesiju. Carski divan je činio veliki vezir koji je njime predsjedavao od 1475. godine, kada je sultan prestao prisustvovati sjednicama, a pored njega u sastav Carskog divana su ulazili i: rumelijski i anadolski kazaskeri, nišandžija – državni kancelar, defterdar – glavno i odgovorno lice za finansije, zapovjednik carske mornarice i janjičarski aga. Rumelijski beglerbeg je bilo član Divana od 1536. godine.

Ključne riječi: Carski divan, veliki vezir, kazasker, nišandžija, defterdar, kapetan-paša, janjičarski aga.

1. Uvod

U ovom radu se obrađuje osmanski Carski divan/vijeće. Rad donosi, grosso modo, najvažnije informacije o članovima Divana, te o mjestu i načinu njihovog sastajanja. Carski divan kod Osmanlija je činio veliki vezir koji je njime predsjedavao od 1475. godine, kada je sultan prestao prisustvovati sjednicama. Pored njega u sastav Carskog divana su ulazili i: rumelijski i anadolski kazaskeri, nišandžija – državni kancelar, defterdar – glavno i odgovorno lice za finansije, te admiral državne flote i janjičarski aga. Rumelijski beglerbeg je bilo član Divana od 1536. godine.

U radu nismo detaljno obrađivali vrste divana kod Osmanlija. Naime, poslije Carskog divana kao najvažnijeg, jer je bio centralna državna institucija na kojoj su rješavani svi državni problemi i krojena državna politika, bili su važni i sljedeći divani:

- a) “Poslijepodnevni divan” – Održavao ga je veliki vezir u svojoj rezidenciji. “Poslijepodnevnom divanu” su prisustvovali reisulkutab, prvi i drugi tezkerdžija Carskog divana, te tezkerdžije koji su bili sekretari vezirskih kancelarija. Veliki vezir je na ovom divanu rješavao poslove koji su bili u njegovoj neposrednoj nadležnosti. Najvažnije predmete prenosio je na Carski divan.
- b) “Divan petkom” – Održavan je u rezidenciji velikog vezira održavao petkom ujutro zajedno sa kazaskerima Rumelije i Anadolije. Na ovom divanu su razmatrani predmeti iz šerijatskog i običajnog prava.
- c) “Divan srijedom” – Također ga je održavao veliki vezir u svojoj rezidenciji. Njemu su prisustvovali kadija Istanbula i kadije tri istanbulska kvarta: Galate, Uškudara i Ejuba. Svrha divana je bila rješavanje sporova stanovnika Istanbula.

Pored spomenutih divana čije su svrhe bile da olakšavaju rad Carskom divanu, također su postojali i: “Ulufe divan” koji se održavao svaka tri mjeseca u svrhu podjele plata kapikulu vojnicima; “Galebe divan”, koji se organizovao povodom određenih ceremonija i fešti; “Ajak divan”, koji doslovno znači “vijećanje na nogama”, kada se prijestolje postavljalo ispred Vrata sreće i kad su svi prisutni, izuzev sultana, stajali na nogama, a održavan je u prilikama primanja inostranih poslanika, rješavanja hitnih slučajeva, i u sličnim okolnostima.

Važno je navesti i to da su neke druge visokopozicionirane osobe imali svoje vlastite divane poput: kazaskera, beglerbegova i janjičarskog age. Držimo iznimno važnim istaći i to da je rahmetli Hazim Šabanović veoma detaljno opisao Divan bosanskog beglerbega. Njegov rad pod naslovom *Bosanski Divan* objavljen je

1973. godine, post mortem, u *Prilozima za orijentalnu filologiju* (knjiga XVIII-XIX, str. 9-45). Dotični tekst predstavlja nezaobilazno štivo u svrhu upoznavanja rada jednog od pokrajinskih divana, u ovom slučaju Divana bosanskog beglerbega.

Osim navedenoga, u ovom radu je napravljen i kratak pregled historijskih precedenata carskog divana kod Osmanlija.

2. Divan

Riječ "divan" može označavati zbirku poezije ili proze, popis, protokol ili ured. Iako postoji dvojenje u vezi s etimologijom riječi, jer jedni izvori govore da je porijeklom od perzijske riječi za ludaka ili đavola (*dev*) a drugi da je nastala od arapske glagola *devve-ne*, u značenju sakupiti – sigurno je da je ta riječ ponajprije označavala vojni registar ili popis vojnih trupa (Duri, 1991 : 323; Smailagić, 1990 : 126).

Prvi divan u islamskoj državi je ustanovio halifa Omer, r.a., a bio je poznat kao *divanu 'l-džund* (vojni registar), jer je služio za registraciju vojnih trupa i njihovih plaća. Pretpostavlja se da osnovan 641. godine (Isto; Isto).

2.1. Emevijski period

Emevije u Damasku su ustanovile centralni divan pod nazivom *Divanu 'l-haradž*, koji je služio za registraciju zemljišnog poreza. Pod Muavijom, r.a., uspostavljen je i *divanu 'l-batem*, ili "ured pečata". U ovom uredu su se vršili prijepisi svakog pisma ili dokumenta, dok su se originali pečatili i odašiljali. Prijepisi su se čuvali radi sprječavanja krivotvorenja originalnih dokumenata, a izrađivali su se u pisarnici koja se nazivala *divanu 'r-resail* (Duri, 1991 : 323; Smailagić, 1990 : 126).

Emevije su ustanovile, navjerovatnije prema bizantinskim uzorima, i ured koji se bavio rashodima (*divanu 'n-nefekāt*), dok se pitanjem zekata i ušra bavio *divanu 's-sadaka*. Također, postojao i ured koji se bavio evidencijom državnog vlasništva u gradovima, nekretninama osobito trgovima (*sukovi*) koji su iznajmljivani narodu. Pod

Emevijama je ustanovljen i ured koji se bavio proizvodnjom zastava i službene odjeće, pod nazivom *divanu 't-tiraz*. Pored toga, Muavija, r.a., je ustanovio i poštanski ured, *divanu 'l-berid* (Duri, 1991 : 324; Hiti, 1973 : 231).

Važno je napomenuti da je svaka pokrajina imala svoje urede za prikupljanje poreza, registraciju vojske i pisarnicu. Do vremena vladavine halife Abdulmelika pokrajinski divani su koristili lokalne jezike: perzijski u Iraku i Perziji, grčki u Siriji, koptski i grčki u Egiptu. Ovaj halifa je prvi počeo provoditi politiku arabizacije divana.

2.2. Abasijski period

Abasije su proširili i usavršili nastlijeđene divane Emevija, te uspostavili središnju administrativnu upravu – funkciju vezira. Pod Ebu Abbas Es-Sefahom je ustanovljen divan za oduzetu zemlju Emevija, pod nazivom *divabu 'd-dija'*, koji je postao zadužen za halifina dobra. Također, Abasije su uvele i sljedeće divane: *musadara* (služio za evidenciju konfiskovane imovine, *el-abšam* (bavio se osobljem u dvorskoj službi), *er-rika'* (bavio se molbama i predstavkama), *ez-zimam* (ured za kontrolu postojećih ureda), *el-mežalim* (ured za razmatranje žalbi), *el-mevali ve 'l-gilman* (bavio se robovima i klijentima), *es-sirr* (ured za povjerljive poslove), *el-birr* (ured za vođenje poslova vakufa), *el-musadarin* (za konfiskovanu imovinu), te neki drugi manje bitni (Duri, 1991 : 324-325; Smailagić, 1990 : 127).

Za vrijeme hilafeta El-Mu'edida, svi divani su bili organizovani u jedan: *Divanu 'd-dar*, koji je pod El-Muktefijem, reorganizovan u tri divana: *el-Mašrik*, za istočne pokrajine; *el-Magrib*, za zapadne; i *es-Savad*, za Irak. El-Mu'edid je dodijelio činovnicima divana dva dana za odmor: četvrtak i petak, jer od vremena El-Mu'etesima bio je samo jedan odmorni dan (Duri, 1991 : 325).

2.3. Eipatski divan

U razvitku egipatskog divana moguće je pratiti faze: Egipat u sastavu velikog muslimanskog carstva (639-969), fatimijski hilafet (969-1171), i

period uprave Ejubija I Mameluka (1171-157) (Gottschalk, 1991 : 327).

U prvoj fazi je sačuvana upravna praksa koju su uspostavili Bizantinci. Divan kao središnju upravu su uspostavili muslimani pri osvojenju Egipta. Za perioda Fatimija, postojao je *divanu 'l-medžlis* koji je bio središnji administrativni centar. Na čelu divana je bila osoba koja je ponajviše bila odgovorna za dodjelu lena, a njegove odluke su se zvale *defteru 'l-medžlis*. Uglavnom su fatimijski uredi sličili onima abasijskim. *Divanu 'r-resail* je vodio sve poslove centralne uprave. *Divanu 'l-džejš ve 'r-rovatib* je bio zadužen za registraciju vojske i poslove oko njihovih plaća, te *divanu 'l-emval*, zadužen za državne finansije (Gottschalk, 1991 : 328).

U mamelučkom periodu je evidentna prevlast vojničke klase nad civilnom. U njihovoj epohi desile su se dvije stvari bitne za divan. Sultan Nasir b. Kalaun ukida funkciju vezira (1310. god.), a njegove funkcije prebacuje na četiri osobe: Kontrolora finansija, glavnog ravnatelja divana, kontrolora privatnih fondova sultana i državnog sekretara. U ovom periodu dolazi do jačanja ureda za privatne fondove sultana (*divanu 'l-has*) (Smailagić, 1990 : 129; Gottschalk, 1991 : 330).

2.4. Muslimanska Španija

U muslimanskoj Španiji bila su važna tri divana: *divanu 'r-resail* (državni sekretarijat), ministarstvo finansija (*divanu 'l-haradž ve 'l-emval*) i ministarstvo vojnih poslova (*divanu 'l-džejš, el-džund*) (Smailagić, 1990 : 128).

2.5. Iran

Središnja vlada u Iranu je nosila naziv *divan-i 'ala*, a njena nadležnost se bitno prostirala na tri oblasti: sastavljanje povelja i dekreta, finansijska uprava i pravosuđe. Prve dvije su spadale u nadležnost vezira, a zadnja u nadležnost vojne klase. Vladar je bio centralna politička ličnost, a imao je vezire za pomoćnike.

2.6. Indija

Gaznevije u Indiji su osnovali sljedeće divane: *divan-i 'l-vizara* (ured za finansije), *divan-i arid*

(ured za vojna pitanja), *divan-i risala* (ured za vjerske stvari i zadužbine), *divan-i inša* (ureda za prepisivanje i ovjeravanje dokumenata i povelja), *divan-i mezalim* (apelaciona instanca), *divan-i išraf*⁸ ured koji je primao izvještaje od ostalih ureda). Sa dolaskom Mongola na vlast sultan je bio na čelu opće i poreske uprave, a pomagali su mu četiri visoka službenika: vekil (prvi ministar), vezir (ministar finansija), bahši (ministar vojnih poslova), i sadr (glavna osoba za vjerska i vakufska pitanja). Pod Ekberom carstvo je podijeljeno na pokrajine (*subah*), a svakom je upravljao *subahdar* odgovoran caru. U državnoj upravi su služili službenici (*fevdždar*). Godine 1596. u svakoj pokrajini je bilo uspostavljen po jedan divan namijenjen ubiranju poreza.

3. Mjesto, vrijeme i protokol sastajanja članova osmanskog Carskog divana

Na samome početku Osmanske imperije, Carski divan/Carsko vijeće se sastajao u mjestu gdje se nalazio i sultan. Prvo mjesto zasjedanja Carskog divana je bilo u Bursi, prvoj prijestolnici Osmanske imperije, a zatim u Edirnama. Nakon što je sultan Fatih osvojio Istanbul, Carski divan je zasjedao u njemu (Yetkin, 2012 : 359). U početku, zasjedanja Carskog divana su se održavala svakog dana, ali od početka 16. stoljeća su svedena na svega četiri dana: subota, nedjelja, ponedjeljak i utorak (Isto). Takav raspored održavanja sjednica Carskog vijeća se zadržao do polovine 17. stoljeća. Od tada se

sjednice Carskog divana održavaju ponovo pet puta sedmično.

Što se tiče konkretnog mjesta održavanja sjednica, Carski divan se sastajao u drugom dvorištu Topkapi palače¹ između Srednjih vrata i Vrata sreće², i to u zgradi pod nazivom *Kubbealtı* (pod kubetom, kupolom) izgrađenoj po naredbi sultan Sulejmanovog velikog vezira Maktul Ibrahim-paše³. Na toj zgradi se nalaze tri kubeta, kupole. Prije nego što je izgrađena ta zgrada, Carski divan se sastajao u drugoj zgradi koja je sa izgradnjom nove ponijela naziv *Eski Divanhane*, u značenju "Stara divanhana" (Smailagić, 1990 : 131; Yetkin, 2012 : 360).

Tri kubeta/kupole nisu samo simboličnog karaktera. Svaka od njih natkriva pojedinu prostoriju sa specifičnom svrhom. Prva kupola natkriva salu koja je predviđena za održavanje sjednica Carskog divana. Ova sala je specifična po prozoru prekrivenim drvenom rešetkom i zavjesom s unutrašnje strane. Taj prozor, čija se unutrašnjost ne vidi spolja, u palači *Kasr-ı adil* (Palača pravde) ili *Kasr-ı sultani* (Sultanova palača), bio je namijenjen za sultana koji je skriven mogao, slobodno u svako željeno vrijeme, da sluša šta se zbiva na sjednici. Naime, sultan je sve do 1475. godine lično prisustvovao sjednicama. Od te godine, sultan Fatih, ali i naredni sultani su mogli biti u toku događanja na sjednicama, posmatrajući ih iza tog prozora. To ne znači da oni više nisu prisustvovali sjednicama, dapače, prisustvovali su im onda kada se vijećalo o veoma bitnim stvarima. U literaturi se kao razlog

sultanovog povlačenja sa sjednica navodi jedna anegdota, za koju iz nama dostupnih izvora ne saznajmo da li je historijski utemeljena, a koja veli da je jedne prilike došao neki seljak ili derviš na sjednicu radi tužbe, te ne mogavši raspoznati sultana, upitao je ko je među njima sultan. Veliki vezir Gedik Ahmed-paša je sugerisao sultanu Fatihu da se ne pojavljuje u budućnosti na sjednicama kako bi izbjegao bilo kakve neprilike i neugodnosti (Smailagić, 1990 : 131; Ortaylı, 2009 : 173). U sultan Fatihovoj *Kanunnami* se ne navodi razlog sultanovog povlačenja. U njoj stoji da je sultan Fatih predsjedavanje Divanom prepustio velikom veziru odredbom "moja časna osoba sjedi iza zastora" (İpşirli, 2004 : 186).

Pod drugom kupolom je sala namijenjena za konsultacije članova Carskog divana sa pomoćnim osobljem. Između te dvije sale stacionirana je radna prostorija, odnosno kancelarija za pisare, prevodioce i njihovog šefa (*reisülküttap*)⁴. Što se tiče treće preostale kupole, ona je natkrivala defterhanu (Yetkin, 2012 : 360). Od 18. stoljeća, sjednice Carskog divana su se uglavnom održavale u rezidenciji velikog vezira, ali je sultan Mustafa III 1766. godine izdao naredbu da se barem jednom sedmično zasjedanja održavaju u njegovom dvoru jer je prvenstvena namjena Carskog divana bila da sultan sasluša žalbe onih kojima je učinjena nepravda (Inaldžik, 2003 : 141).

Članovi Carskog divana bi po klanjanju sabah-namaza u Aja Sofiji prelazili u mjesto zasjedanja, Topkapi palaču. Ulazili su na Carska vrata

¹ *Topkapi palata* – dvorac izgrađen za vrijeme sultana Fatiha. Njegov najveći dio je podignut u 16. i 17. st. Tokom stoljeća dodavani su mu pojedini dijelovi. U njemu se je živio sultan sa porodicom i svitom, ali tu su bile stacionirane i određene kancelarije. Sultan Abdulmedžid je prvi sultan koji se preselio u Dolmabahče (više: Ortaylı, 2009 : 118).

² Vrta sreće (*bab-i seade*) su bila mjesto gdje je sultan primao podanike i udijeljivao im pravdu.

³ Ibrahim-paša, (prema nekim izvorima porijeklom Bošnjak) bio je veoma blizak sultanu Sulejmanu Zakonodavcu još od djetinjstva. Za života je nosio nadimak *magbul* (sretni) ali zbog smrti pogubljenjem kojeg je naredio sultan Zakonodavac, dobio je nadimak *maktul* (pogubljeni) pod kojim će ostati poznat i do naših dana. Dužnost velikog vezira je obavljao 12 godina, 8 mjeseci i 18 dana (1523-1536). Njegovoj smrti je doprinijela njegova samovolja i zaobilazak konsultacija sa drugim vezirima

pri donošenju značajnih odluka. Bio je prvi veliki vezir koji je imenovan sa položaja hasodabaše. Obavljajući funkciju velikog vezira bio je istovremeno i beglerbeg Rumelije (v.: Alajbegović, 2000 : 33; Inaldžik, 2003 : 149; Ipşirli, 2004 : 193, 279).

⁴ *Reisülkuttap*, pod nadzorom velikog vezira, je vodio i vanjske odnose Osmanske imperije i ostvarivao kontakte sa stranim poslanicima, sve dok nije uspostavljeno Ministarstvo vanjskih poslova, 1837. godine (İpşirli, 2004 : 239).

(*Bab-i hümayun*)⁵ i na konju išli do Vrata mira (*Bab-i selam*)⁶ ispred kojih su morali sjahati i kroz njih proći pješice. Projahati na konju kroz njih je bila povlastica sultana, ali je on mogao ponekad dozvoliti i nekome drugom da projaše kroz njih. Rijetko viđen presedan načinio je sultan Mahmud I dozvolivši İvaz Mehmed-paši da tuda projaše zbog pregovora sa Habsburgovcima koji je plodonosno urodio Beogradskim mirom (Ortaylı, 2009 : 175), 18. septembra 1739. Na ulazu u divanhanu članove je dočekivao vođa oružane pratnje (çavuşbaşı) i upravitelj vratara (*kapıcılar kahyası*) (Smailagić, 1990 : 131). Način zasjedanja Carskog divana je bio protokolisan i popraćen predviđenom ceremonijom. Članovi bi zauzeli svoja, protokolom određena mjesta, i "na nogama" bi čekali velikog vezira. On bi zadnji ulazio i to bi označavalo početak sjednice (Ortaylı, 2009 : 176).

Prije nego što bi sjeo, veliki vezir bi se okrenuo desno i nazvao selam, a zatim bi to ponovio okrenuvši se prema onima na lijevoj strani. Kada bi sjeo, ponovo bi pogledao desnu, a zatim i lijevu stranu, ali sada ne nazivajući selam, već hairli jutro i početak dana (*sabablarınız hayir olsun*). Prisutni bi horski, ali tiho, odgovorili na selam i pozdrav velikog vezira, a zatim bi posjedali. Mjesto velikog vezira, poznato po imenu "sadir"⁷ je bilo u pročelju, i to odmah ispod sultanovog prozora (*Kasr-ı sultan/adil*). S njegove desne strane su sjedili veziri, a s lijeve kazaskeri. Nişandžija i defterdar su sjedili naspram velikog vezira, i to prvi s desne, a drugi s lijeve strane. Netom poslije otpozdrava velikom veziru i sjedanja članova Carskog divana, u salu bi ušao glavni sekretar (*reisülküttab*) te poljubio skute velikog vezira i odložio bi, obično urešenu, kožnu torbicu za predstavke koje veliki vezir upućuje sultanu (*telhis kesesi*). Ponovno bi

prinio usnama skute velikog vezira, te bi se dostojanstveno povukao. Po njegovom povlačenju u salu bi ušao divitdar sa jednom kesom koja je bila namijenjena za novac koji je država izdvajala za konvertite u islam i uboge siromahe. Njegovo napuštanje prostorije bi značilo početak sjednice (Yetkin, 2012 : 360). Nakon sjednice, bivale su postavljene tri sofre: jedna za velikog vezira, druga za vezire kubeta, a treća za kazaskere (İpşirli, 2002 : 142).

Po završetku objeda, sultan bi primao članove Divana u odaji (*arz odası*) iza Vrata sreće da odobri njihove odluke. Prvi bi ulazio janjičarski aga, a po njegovom napuštanju odaje ulazili bi kazaskeri. Potom bi dolazio veliki, i ostali veziri, te defterdari i nişandžije. Ovaj redosljed pokazuje da je država počivala na vojnoj moći i islamskoj vjeri i pravu (Inaldžik, 2003 : 145; İpşirli, 2004 : 191). Ukoliko bi se radilo o kompleksnom pitanju, sultan bi pozivao i neke druge stručnjake koji nisu bili članovi Divana, kako bi doprinijeli što kvalitetnijem rješenju problema. Kao podloga navedenom, ilustrativan je primjer kojeg navodi Ibrahim Pečevija u svojoj znamenitoj *Historiji*. Naime, događaj se desio za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca, tačnije novembra 1527. godine. Sultan Sulejman je na svome dvoru okupio članove Carskog divana, te kadije i šejhulislama Kemalpaşazade Şemsudin Ahmeda, poznatijeg kao Ibn-i Kemal, da zajedničkim naporima donesu šerijatski propis i presudu o jednome čovjeku po imenu Kabiz koji je tvrdio da je Isa, a.s., veći od Muhammeda, a.s., te obilazio mejhane i zabludivao narod. Nakon saslušanja Kabiza, šejhulislam je donio fetvu da je on svojim tvrdnjama izašao iz okrilja islama, te ga pozvao da se ponovno vrati u čistu vjeru islam. Kabiz je odbijao poreći svoje naučavanje te je istrajavao u svome nevjerstvu. Šejhulislam se obratio kazaskerima da donesu konačnu presudu nakon što

su se uvjerali da je Kabiz otpadnik od islama. Kazaskeri su presudili pogubljenje (Alajbegović, 2000 : 120-122).

4. Prvi – predsjedavajući član Carskog divana: veliki vezir (sadr-ı azam)

Na samom začetku Osmanske imperije jedan vezir je važio za vrhovnog vojnog zapovjednika i najvišeg državnog funkcionera poslije sultana. Tu instituciju su Osmanlije preuzeli od Seldžuka. Prva osoba na toj poziciji je bio brat drugog sultana Orhana, Alaeddin, imenovan 1326. ili 1328. (Smailagić, 1990 : 663). Tek u periodu vladavine sultana Murata I (1359-1389) taj broj će se povećati na dva ili eventualno tri vezira. Tada se javlja potreba da se jedan između njih postavi kao glavni ili veliki vezir (*vezir-i azam*). Najčešće upotrebljavani pojam *sadr-ı azam* postaje frekventan u upotrebi tek od 17. stoljeća (Yetkin, 2012 : 360). Veliki vezir je najznačajnija ličnost za Osmansku imperiju poslije sultana. Njega imenuje sam sultan i to putem ličnog dekreta, hat-i humajuna (*hatt-ı hümayun*) kojeg je osobno pisao svojom rukom (Satiş, 2011 : 1719). Veliki veziri su birani iz reda uleme, sve do imenovanja na mjesto velikog vezira Čandarli Kara Halil Hajreddin-paše., za vrijeme Murata I. On je bio komandant vojske, te će od tada veliki veziri polahko početi preuzimati vojne poslove u svoje ruke, te biti birani iz vojnog sloja (Uzunçarşılı, 1988 : 118, 119). Tokom 18. stoljeća veliki veziri nisu birani iz vojnog sloja (*seyfiye*), već iz klase državnih birokrata (*kalemiye*).

Veliki vezir je imao svoje prebivalište pod sljedećim nazivima: *Bab-i asafi*, *Bab-i ali*, *Vezir kapısı*, *Paşa kapısı* (Yetkin, 2012 : 360; İpşirli, 1991 : 378). Veliki broj službenika je radio unutar njegove rezidencije. Brojka momaka i djevojaka, muškaraca i žena, koji su radili za velikog vezira

⁵ Carska vrata (*Bab-ı hümayun*) su vrata na koja je ulazio sultan. Ona predstavljaju ulaz u samu državu.

⁶ Vrata mira (*Bab-i selam*) predstavljaju ulaz u palaču Topkapı, gdje se danas nalaze naplatne kućice (Ortaylı, 2009 : 175).

⁷ Danas ova riječ u savremenom turskom znači: kauč, kanape, otoman (Bayhan, 2006 : 528).

varirala je od 500, pa čak bi dostizala i 2000 (Satiş, 2011 : 1724).

U njegove dužnosti je spadalo suđenje u ime sultana, vođenje vojnih pohoda, sklapanje mirovnih ugovora sa drugim državama, nadziranje državnih ustanova, te na njegov prijedlog je Carski divan vršio imenovanja beglerbegova (Šabanović, 1973 : 13). Među njegovim dužnosti naročito mjesto su zauzimale kontrole trgovaca, zanatlija, cijena, brodogradilišta, iznimno značajnih vakufa. U kontrolu je izlazio sa pratnjom u kojoj se nalazio i kadija. Kontrola (*kola çakmak*) se vršila srijedom, nakon audijencije kod velikog vezira. Kod onih lica kod kojih bi se našle nepravilnosti u radu, odmah bi bivali kažnjavani, što je imalo velikoga utjecaja na rad trgovaca i zanatlija (İpşirli, 2004 : 195). Ukoliko bi išao u boj bio bi vrhovni komandant. Tokom pohoda bi mu bio nadjenut počasni naziv *serdar-ı ekrem* (časni komandant) (Yetkin, 2012 : 362). U boju je bio samostalan glede donošenja odluka. Njegove ovlasti bi dostigle vrhunac te je mogao vršiti smjene s položaja i nova naimenovanja bez ikakvih problema (Inaldžik, 2003 : 148). Jednom riječju kazano, veliki vezir je bio apsolutni zastupnik sultana.

Kao posebna odlika njegovog dostojanstva dodjeljivao mu se sultanski pečat (*mühr-i hümayun*) u zlatnoj vrećici sa bisernom vezicom od kojeg se nije odvajao zbog njegove izuzetne vrijednosti. Čak bi ga skrivao prije odlaska na počinak (Satiş, 2011 : 1719). Sultanski pečat je imao simboliku predavanja države u emanet velikom veziru. Njegov odnos prema pečatu je zapravo odnos prema državi. Oduzimanje tog pečata je značilo smjenu s položaja (Inaldžik, 2003 : 148).

Ako bi veliki vezir umro prirodnom smrću, bio pogubljen⁸, poginuo,

smijenjen ili na neki drugi način razriješen s položaja, na njegovo mjesto bi uobičajeno dolazio drugi, treći ili neki drugi vezir (Satiş, 2011 : 1719). Kao i svi drugi podanici carstva, i veliki vezir je morao poštovati protokol posjete sultanu. Uglavnom bi sultana posjećivao subotom i utorkom, i to nenaoružan i najavljen.

Osmanska država je predstavljala jednu od najuređenijih i najorganizovanijih država svijeta. Njena uređenost se ogledala i u zakonima koji su normirali uniforme i načine odijevanja njenih službenika. Norme oblačenja su se odnosile i na sultana, te niko unutar administracije u pogledu toga nije bio izuzetak. Što se tiče odijevanja, veliki veziri su do perioda vladavine sultana Mahmuta II (1808-1839) stavljali na glavu saruk u obliku piramide sa ravnim, vodoravnim vrhom, visine četrdesetak centimetara (*kallavi tülband*) na koji se omotavao tulbent, tj. tanko indijsko platno izrađeno od pamuka. Oko pasa su zadijevali bodež urešen raznovrsnim dragim kamenjem prefinjene obrade koji je uglavnom bio sultanov poklon. Zaogrtači su se krznanim ogrtačem (Satiş, 2011 : 1721). Što se tiče krzna, veliki veziri su nosili samurovinu kao i ostali uglednici i dostojanstvenici (Karaca, 2002 : 569). U okviru reformi provedenih u doba sultana Mahmuta II, svi službenici Osmanske imperije, izuzev sloja islamskih učenjaka (*ilmîye*), su prema novousvojenom Zakoniku odijevanja (*Kıyafet kanunu*) morali zamijeniti stare uniforme novim. Veliki veziri su, umjesto navedene, morali odijevati pantalone i sako evropskog kroja, a na glavu stavljati fes. Rešid Mehmed-paša je prvi veliki vezir koji je odjenuo novouvedenu uniformu (Satiş, 2011 : 1721).

Prvi dokument koji je naglasio ulogu velikog vezira bila je sultan

Fatihova Kanunnama. U njoj je naveden i njegov godišnji prihod u visini 1.200.000 akči⁹ (Isto : 1723). Ta cifra nije bila statična, jer su sultani često nagrađivali njima odane velike vezire, ali se dešavalo i da im imetak bude konfiskovan i predat u carsku riznicu. Kada je odlazio u penziju, veliki vezir je prema sultanu Fatihovoj Kanunnami dobijao godišnje 150.000 akči. Od sedamnaestoga stoljeća je bio običaj da se mu tom prilikom dodijeli zemljište u lični posjed (İpşirli, 2004 : 197).

Što se tiče broja osoba koje su vršile dužnost velikog vezira, u literaturi nalazimo podatak da ih je bilo 218 u 295 naimenovanja, jer pojedine osobe bi se našle jedanput na toj poziciji za perioda svoga života, dok bi neke dva, tri ili više puta, vršile tu funkciju (Satiş : 1724). Mehmed Said-paša (1838-1914) je čak u devet navrata obnašao funkciju velikog vezira. Čandarli Kara Halil Hajreddin-paša je obavljao dužnost velikog vezira pune 22 godine (1364-1387), što je i najduži period vršenja ove funkcije. Albanac Zurnazen Mustafa-paša¹⁰ bio veliki vezir samo četiri sahata (Hadžihuseinović, 1999 : 355), što je i najkraći period vršenja te funkcije.

Sultanovim ukazom (*hatt-ı hümayun*), 30.03.1838. godine, uki- da se naziv *sadr-ı azam* i uvodi novi *başvekil* (Yetkin, 2012 : 368), koji može korespondirati sa današnjim pojmom "premijer". Nakon smrti sultana ponovno je u opticaj vraćen prethodni naziv.

5. Veziri kubeta (kubbealtı vezirler)

Kao što smo i spomenuli, Osmanska imperija je u početku osnivanja imala samo jednog vezira. Za vrijeme vladavine sultana Murata I bivaju dva ili eventualno tri, od kojih je

zihuseinović, 1999 : 355), a ispravno je Zurnazen, u značenju: svirač zurne. Izabran je na funkciju velikog vezira, 05/03/1656. za vrijeme sultana Mehmeda IV Avdžija, i u istome danu je i smijenjen. Prije toga je obavljao funkciju admirala flote.

⁸ Interesantno je da i u slučaju da je veliki vezir osuđen na pogubljenje, nikome se nije dozvoljavalo da ga vrijeđa. To se smatralo uvredom države i kazna se izvršavala nad tom osobom diskretno (İpşirli, 2004 : 202).

⁹ Akča je bila osnovno platežno sredstvo i

osnovna računska novčana jedinica kod Osmanlija do kraja 17. stoljeća. Njena vrijednost često se mijenjala. U početku (14. st.) imala je vrijednost 1,15 grama srebra, a 1580-ih 0,68 grama srebra (Gnjatović, 2012 : 88).

¹⁰ Kod Muvekkita stoji Zurnazemi (Had-

jedan glavni. Ubrzo će se i ovaj broj promijeniti. Poslije velikog, ostali veziri će biti najznačajnije osobe u administraciji Osmanske imperije. Ovi veziri su u doba sultana Sulejmana dobili naziv “veziri kubeta”, jer je tada izgrađena sala sa tri kupole/kubeta za sjednice Carskog divana, a po kojoj su oni dobili naziv. Da bi neko stupio na dužnost jednog od ovih vezira morao se dokazati dobrano vještim i sposobnim kao sandžakbeg ili beglerbeg (Yetkin, 2012 : 368). Prvo bi bio imenovan za zadnjeg koji je nazivan “mali vezir” (*küçük vezir*), te bi zaslugama i trudom mogao napredovati do mjesta prvog. Dokument iz 1536. godine ovlašćuje i beglerbega Rumelije da sudjeluje na Divanu. U vezire kubeta su prvenstveno spadali: nišandžija, defterdar, kapetan-paša i janjičarski aga (Smailagić, 1990 : 664).

Veziri kubeta su pali u sjenu tokom 18. stoljeća, i to u vremenu kada su se efektivni državni poslovi počeli obavljati u rezidenciji velikog vezira. U prvi plan su izbila trojica velikodostojnika iz neposredne blizine velikog vezira, i to: čehaja-beg, opunomoćenik velikog vezira za politička i vojna pitanja; čauš-baša, koji je u Carskom divanu primao žalbe i sudske tužbe; *reisul-kuttab*, sekretar Carskog divana. Iako potonji nije bio član Carskog divana imao je značajnu ulogu. U drugoj dekadi sedamnaestoga stoljeća, ova tri zvaničnika će dostići status vezira, a da bi u devetnaestom stoljeću po istom redoslijedu postali: ministar unutrašnjih poslova, ministar pravde i ministar vanjskih poslova (Inaldžik, 2003 : 156). Broj ovih vezira se mijenjao vremenom, da bi na kraju 16. stoljeća izašao na jedanaest. Godine 1731., ova institucija je ukinuta (Yetkin, 2012 : 369).

5.1. Nišandžija (*tevkii*)

Savremenim rječnikom kazano, nišandžija je obnašao funkciju kancelara ili državnog tajnika (Smailagić, 1990 : 457). On je potvrđivao da naredjenja i pisma koja šalje Carski divan odgovaraju utvrđenoj praksi i da ne odstupaju od državnih akata. Na pojedina dokumenta je stavljao

tugru – sultanov monogram da bi im dao pravosnažnost. Također je vršio pripremu odredaba i zakona, a i koncipiranje teksta *kanuna* vršeno je u njegovoj kancelariji (Karčić, 2005 : 147), pa se zbog toga u literaturi oslovljavao i kao “muftija kanuna”. Nišandžija je imao pravo da se samoinicijativno pojavljuje pred sultanom i njemu je lično odgovarao. Kadija bi mu mogao suditi samo u domenu građanskih parnica (Inaldžik, 2003 : 146). Sultan Fatihova Kanunnama zapovijeda da nišandžija mora biti svršeni carskih – *Dabil* ili *Sabn-ı seman* medresa, odnosno morali su poticati iz reda pravno obrazovanih profesora. Čak je i defterdar mogao biti unaprijeđen u rang nišandžije zbog njegovog vrsnog poznavanja finansijskog sistema države (Yetkin, 2012 : 372; Smailagić, 1990 : 457).

Da bi izoštrili i unaprijedili svoja znanja i umijeća, oni su često koristili pisarske priručnike od kojih su zasigurno najstariji oni koji potiču od Abasija. Radi ispomoći u radu i očuvanju struke, u svoje kancelarije su primali šegrte i pripravnike. Prema jednoj uredbi iz 1732., nalaže se da kancelarijsko osoblje Carskog vijeća ima pedeset pisara – katiba, dvadeset šegrta i trideset pripravnika. Poslije pisareve smrti, na njegovo mjesto bi dolazio njegov sin ukoliko je bio osposobljen za tu službu, u protivnom dolazio bi jedan od pripravnika. Sultan je lično davao odobrenje da se novopečenom kandidatu izda carska diploma (Inaldžik, 2003 : 158). Da je bila ovo cijenjena funkcija i častan položaj svjedoči i nekoliko velikih vezira koji su prije unaprjeđenja obavljali dužnosti nišandžije. Jedan od tih je bio i veliki vezir čije prethodno zanimanje se zadržalo kao sastavni dio njegova imena, Nišandži Ahmet-paša (1740-42). Nišandžija je pored funkcije velikog vezira mogao biti unaprjeđen i u beglerbega (Šabanović, 1973 : 13). I sljedeći slučaj će čvrsto posvjedočiti izuzetan položaj nišandžije. Naime, veliki vezir Mehmed-paša Sokolović nije donosio nijednu važniju odluku bez prethodne konsultacije sa svojim povjerljivim pisarom Ferudinom koji

je kao nišandžija službovao od 1578. do 1581. godine (Inaldžik, 2003 : 160). Godine 1838., služba nišandžije je ukinuta i prisjedinjena službi defterdara (Yetkin, 2012 : 374).

5.2. Defterdar

Defterdar je osmanski naziv za glavnog finansijskog funkcionera. Kanunnama sultana Fatiha je ukazala na značaj defterdara kao visokog funkcionera, koji je pod kontrolom velikog vezira, odgovoran za sultanove finansije (Smailagić, 1990 : 118). Prema njenom slovu, nijedna akća nije smjela izaći iz blagajne bez njegova odobrenja (Inaldžik, 2003 : 149).

Defterdar je mogao biti naimenovan u beglerbega (Šabanović, 1973 : 13), ili u nišandžiju (Yetkin, 2012 : 372). Ova značajna funkcija je najvjerovatnije kod Osmanlija osnovana krajem 14. stoljeća (Yetkin, 2012 : 375) a oni su je preuzeli od Seldžuka koji su za istu funkciju koristili izraz *mustevfi* (Isto; Smailagić, 1990 : 118).

Pored ukazivanja na značaj funkcije o kojoj govorimo, sultan Fatihova Kanunnama donosi podatak o postojanju dva defterdara, od koji je jedan nadređen, odnosno glavi (*başdefterdar*). Srazmjerno širenju države i broj defterdara se povećavao (Yetkin, 2012 : 375). Također, u Kanunnami sultana Fatiha se navodi da je defterdar dužan isplanirati i napisati godišnji budžet, te ga dostaviti na uvid i odobrenje sultanu. Stupanjem na vlast sultana Bajazita II (1481-1512) glavni defterdar (*başdefterdar*) bavio se prvenstveno Rumelijom, te je uslijed toga dobio i naziv rumelijski defterdar. Tada se postavlja i anadolski koji se bavio finansijama Anadolije. Sultan Selimovim (1512-1520) osvajanjem Sirije imenuje se posebni defterdar (*defterdar-ı Areb ve Acem*) sa sjedištem u Halepu čije nadležnosti su uključivale arapske i azijske provincije. Tokom 16. stoljeća, objektivne okolnosti su nalagale osnivanje posebnog defterdarskog ureda (*şikk-ı sani*) za Istanbul (Yetkin, 2012 : 375).

Krajem 16. stoljeća, sa osmanskim napredovanjima u Mađarskoj osniva se posebni ured za podunavske zemlje.

Ovaj potonji ured je bio kratka vijeka. Istovremeno se događaja podjela ureda defterdara za arapske i azijske provincije, tako da se dobijaju poduredi za Dijarbekir, Erzurum, Tripoli u Siriji, Damask i neke druge gradove. Godine 1584. dolazi do odvajanja posebnih finansijskih ureda za ejalet Sivas i Karaman, koji su dotad bili u nadležnosti anadolskog defterdara (Isto : 376).

Defterdari su Carskom divanu prisustvovali četiri puta sedmično. Jedino utorkom nisu prisustvovali jer su sa vezirima imali sastanak sa sultanom na kome su podnosili izvještaj o stanju finansija. Ukoliko bi sultan zahtijevao da ne prisustvuju sastanku, oni bi svoj izvještaj predali velikom veziru. Prema protokolu, defterdar se sastajao sa velikim vezirom svake srijede. Preuzevši, početkom 17. stoljeća, sve poslove oko finansija u svoje ruke, bašdefterdar je, po potrebi svako veče, ili dva, tri puta nedjeljno izvještavao velikog vezira o finansijskom stanju države. 1840. godine (1256. h.g.) naziv defterdar zamijenjen je novim – ministar finansija (İpşirli, 2004 : 207).

5.3. *Kapudan-ı derya* (Zapovjednik mornarice – kapetan-paša)

Genitivna veza *kapudan-ı derya* je sastavljena od riječi *capitan* porijeklom iz italijanskog jezika, koja je u osmanski jezik ušla sredinom petnaestoga stoljeća (Bostan, 2001 : 354), i osmanske riječi perzijskog porijekla, *derya* u značenju mora. Sve do 1534. godine kada je Barbarosa Hajreddin-paša stupio u službu sultana i dobio beglerbegluk ažirskog ejaleta (*Cezair beylerbeyi*), zapovjednik carske mornarice je imao status sandžakbega. Od tog događaja, sjedište zapovjednika mornarice bit će u Alžiru a istovremeno će mu pripasti titula paše i beglerbegluk ažirskog ejaleta (Isto). Uživat će rang vezira i prisustvovati Carskom savjetu/divanu.

Osnivanje osmanske flote se veže za vladavinu sultana Bajazita I i godinu 1390. Prvi zapovjednik flote je bio Saridža, sandžakbeg Galipolja.

Osmanska flota je bila usidrena u Galipolju sve dok Barbarosa Hajreddin-paša nije imenovan ažirskim beglerbegom i kapudan-pašom.

Za kapetan-pašu, pri njegovom izboru, nije bio uvjet da se razumije u pomorstvo. Bilo je dovoljno da bude imućan kada bi u trenucima opće oskudice, kada centralna riznica nije u stanju izdvojiti novac za gradnju brodova i održavanja brodogradilišta, lično mogao osigurati potrebna sredstva, uglavnom iz vlastitog imetka. Usto je trebalo da posjeduje leaderske sposobnosti. Kroz historiju možemo vidjeti da su dužnost zapovjednika mornarice obavljali i oni koji uopće nisu prošli kroz nju, poput velikih vezira Veli Mahmud-paše i Tavl Mehmed-paše Sokolovića (Ortaylı, 2009 : 150).

Naziv *kapudan-ı derya* ili *kapudan-paša* se koristio u upotrebi sve do 1867. godine kada je osnovano Ministarstvo pomorskih poslova (*Bahriye nezareti*), što je izazvalo velike nemire i proteste, tako da je i tadašnji kapetan-paša Kajserli Ahmed-paša učestvovao u puču protiv sultana Abdulaziza (1861-1867) (Isto).

U većini slučajeva kada želimo provjeriti koliko je cijenjena neka funkcija pogledamo koliko je plaćena. Da je zapovjednik mornarice kod Osmanlija bio cijenjena funkcija i častan položaj kazuje nam njegovo godišnje primanje koje se u početku, dok je sandžakbeg Galipolja bio kapetan flote, kretalo oko 550.000 akči (Bostan, 2001 : 355), a što odgovara skoro polovini godišnjeg primanja velikog vezira. Godišnja primanja Mehmed-paše Sokolovića i Sinan-paše, zapovjednika flote iz 16. stoljeća kada su kapetani uživali položaj beglerbega ažirskog ejaleta, kreću se oko 700.000 akči. Ovaj iznos je tokom 17. stoljeća dostigao 885.000 akči, plus 70.000 kuruša¹¹ koje je

zapovjednik mornarice imao dodavanjem pojedinih otoka u *iltizam*¹². Ovaj dodatak je povećan na 300.000 kuruša krajem 18. stoljeća (Isto). Galija kapudan-paše se izdvajala od ostalih galija sa tri bajraka i tri fenjera (Isto). Neprijatelji su među galijama razlikovali kapudan-pašinu upravo po ta tri fenjera i bajraka (Alajbegović, 2000 : 405).

Godine 1867. i ova institucija je ukinuta, a uspostavljeno je Ministarstvo za pomorstvo (*Bahriye Nezareti*). Pomorske snage su stavljene pod komandu načelnika za pomorstvo. Iako se u narednim godinama čak u nekoliko navrata vraćala institucija kapetan-paše, ministarstvo koje je osnovano 1880. godine nastavilo je postojati do kraja 1927. godine (Özcan, 2004 : 506).

5.4. *Janjičarski aga* (*yeniçeri ağası*)

Osmanska imperija je bila zasnovana na timarskom sistemu.¹³ Da bi taj sistem mogao uspješno funkcionisati u praksi, bilo je nužno da centralna uprava raspolaže takvim aparatom moći, kojim može da ubijedi svakoga pojedinca da se pokorava državi i njenim normama. U tu svrhu, sultan je u svojoj neposrednoj blizini organizovao sebi direktno potčinjen vojni mehanizam stajace najamničarske vojske – janjičare¹⁴. Oni su činili najveći dio tkz. *centralne vojske*. U početku su pretežno regrutovani iz reda zarobljenika, a kasnije i putem devširme. Za vrijeme sultana Orhana (1324-1362) njihov broj se kretao oko 1000, a bili su plaćeni i regrutovani samo za vrijeme ratnih pohoda (Beydilli, 2013 : 450). Njihov ropски, potpuno zavisni položaj naspram sultana, učinio ih je upotpunosti odanima sultanu. Njihova dužnost je bila da predano služe sultanu i da uvijek budu uz njega prisutni (Sućeska, 1965 : 38).

¹¹ *Kuruš* je težio 20 grama. Sadržavao je 60% srebra i 40% bakra (Gnjatović, 2012 : 88).

¹² *Iltizam* je uzimanje u zakup državnih prihoda/poreza. Ova ustanova je uvedena posredstvom velikog vezira, Bošnjaka Rustem-paše.

¹³ O timarskom sistemu vidjeti više u: Mustafa Imamović, (2006). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture Preporod.

¹⁴ *Janjičar* (tur. *yeni çeri*) znači novi vojnici.

Janjičari su bili organizovani u zaseban odžak sa sjedištem u Carigradu. Ovaj odžak je bio potpuno zatvorena organizacija, u čije se poslove nije smio miješati niko sem sultana i velikog vezira. Za njih je važio čak i poseban kazneni sistem, koji je primjenjivan putem njihovih starješina. U početku, oni se nisu smjeli ženiti i zasnivati porodice, i bili su potpuno odvojeni od ostalog stanovništva – uživali su eksteritorialnost (Isto : 39). Na čelu njihovog odžaka nalazio se general sa titulom *yeniçeri ağası* (janjičarski aga), koji je imao svoju rezidenciju u glavnom gradu i vlastiti ured (*divan*) na kojem se raspravljalo o poslovima janjičarskog odžaka (Smailagić, 1990 : 293). Nakon gašenja ovog odžaka, rezidencija janjičarskog age je pripala šejhulislam. Danas je u toj zgradi stacionirano Istanbulsko muftijstvo (Ortaylı, 2009 : 133). Janjičarski aga je bio u istom rangu sa sandžakbegom. Do kraja 16. stoljeća, mogao je biti unaprjeđen na položaj beglerbega ili kapetana flote. Kako je od pomenutog vijeka janjičarski aga mogao dobiti titulu vezira, bilo je onih koji su dostigli čak i do ranga velikog vezira. Do 1593. janjičarskog age je naimenovao sultan, a od tada je to preneseno na velikog vezira (Özcan, 2004 : 435).

Ovaj odžak će početi slabiti koncem 16. stoljeća. Od 1582. godine, u janjičarski odred se primaju djeca dvorskih spahija jer nisu bili ospobljeni da naslijede položaje svojih očeva. Ogromna navala u janjičarski odred svakojakih elemenata, koji su uglavnom tražili zaklon od plaćanja poreza, rezultovala je naglim porastom broja janjičara. Godine 1566. bilo je ukupno 48.316 plaćenika na kojih se trošilo 126.409.000 akči godišnje. Broj plaćenika 1596. godine je porastao na 81.870, a njihove plate su iznosile 251.280.000 akči godišnje. Do 1609. njihov broj je dostigao

91.209, a njihove plate 310.800.000 akči (Sućeska, 1965 : 57).

Porast broja janjičara, plus njihova aljkavost i nestručnost opterećivala je državu, prvenstveno centralnu blagajnu. Uslijed neblagovremenih isplata, janjičari počinju dizati bune. Prva buna je podignuta netom nakon stupanja na prijesto sultana Selima II. Tokom 17. stoljeća, zbog neredovnih plata, janjičari se počinju baviti raznim zanatima i trgovinom, a istovremeno zadržavajući status janjičara. Vođeni njihovim primjerom, mnogi gradski stanovnici se prijavljuju formalno u janjičare, istovremeno zadržavajući svoje zanate. Iako nisu primali plate zbog pripadnosti janjičarskom korpusu, dešavalo se da i podmićuju janjičarskog age kako bi im čuvao status janjičara, jer su bili oslobođeni plaćanja poreza i određenih dadžbina (Isto : 58).

Prema sultan Fatihovoj Kanunnami, dnevnicu janjičarskog age je iznosila prvotno 450, a zatim 500 akči (Beydilli, 2013 : 457). Osim plate on je uživao i godišnji prihod od 8.000 kuruša i zeamet od 50.000 akči na obali Dunava. Janjičarski odžak je u konačnici ukinut 1826. godine, a namjesto nje je uvedena redovna, stalna vojska. Ova novouspostavljena vojska je nazvana "Pobjedonosna muslimanska vojska" (*Asakir-i Mansure-i Muhammediyye*) (Özcan, 2004 : 434, 492).

5. Kazaskeri – Predstavnici pravosuđa u Osmanskoj imperiji

Glavne djelatnosti osmanske vlasti su se sastojale od tri odvojena dijela: političkog, pravosudnog i finansijskog (İnaldžik, 2003 : 146). Pored njih kao zaseban sloj dostojanstvenika, egzistirao je sloj uleme (*ilmiye*), koji je bio veoma bitan unutar Osmanske imperije. Predstavnici pravosuđa su bili rumelijski i anadolski kazasker. Da bi jedan svršeni medrese dobio

18 mjeseci i naposljetku na 1 godinu. Po Kanunnami iz 1676. uvriježilo se imenovati kadije na 20 mjeseci (Paić-Vukić, 2007 : 45, fn. 119).

mjesto kadije bilo je potrebno da ima odgovarajuću diplomu (*idžazet*). U 15. i 16. stoljeću se od kandidata zahtijevalo da je svršeni sultan Fatihove ili sultan Sulejmanove medrese (Ortaylı, 2009 : 163). Kadija u jednom mjestu nije mogao ostati više od jednu i pol ili eventualno dvije godine kako se ne bi srodio sa stanovništvom, a što bi moglo uzrokovati gubitkom potrebne moći i autoriteta¹⁵ (Isto : 164). Za ovjeravanje sudskih isprava kadije su se koristile osobnim pečatom jer sudnice nisu imale posebnih, institucijskih pečata. Kadijski pečat je bio promjera cca 1,5 cm. Na njemu je obično bilo ispisano kadijino ime, godina izrade i neka pobožna sentenca (Paić-Vukić, 2007 : 81).

Institucija sudstva (*kudat*) je bila jedna od najbitnija institucija u Osmanskoj imperiji, ali i u islamskom svijetu. Neki historičari tvrde da je hazreti Omer prvi izvršio imenovanje kadija u svakoj pokrajini, kao posebnog državnog službenika nadležnog isključivo za rješavanje sporova i primjenu prava (Karčić, 2005 : 69). Osmanski kadija je, pored toga što je bio sudija, istodobno bio i notar i nadzornik vakufa, današnjim rječnikom kazano gradonačelnik. Zapovijedao je odredima zaduženim za uspostavljanje i održanje reda – žandarmerije (*zabita*), gradskih nadzornika (*subaşılar*), te noćnih čuvara reda (*asesbaşılar*). Kontrolor zanatlija (*esnaf*) – *muhtesib* je bio također podređen i odgovoran kadiji (Ortaylı, 2009 : 161). Bio je odgovoran i za nadzor nad vakufskim objektima, te za starateljstvo nad maloljetnim i nesposobnim licima. Kao nosilac sudske vlasti i poznavalac šerijata i zakona, kadija se odlikovao znatnom nezavisnošću od upravnih vlasti. On, u okviru svojih stvarnih sudskih nadležnosti, nije morao tražiti sankciju svojih odluka od paše, niti bilo kojega drugog organa, dok su svi oni morali da se konsultuju sa kadijom ukoliko se radilo o odlukama i postupcima iz domena prava. Ukoliko bi se paše oglušile na upozorenja kadije da

¹⁵ U početku su kadije mogli biti neograničeno dugo u jednom istom mjestu. Kasnije se mule imenuju na godinu, a kadijski se mandat krati sa 24 na 20 mjeseci, zatim na

nešto nije u skladu sa pravom, Porta bi ih mogla sankcionirati (Šabanović, 1973 : 19,20). Bitno je napomenuti da su uz provedbu šerijata kadije posjedovale ovlasti da provode i primjenu kanuna, svjetovnih zakona običajnog porijekla, koji su trebali biti usklađeni sa šerijatima, a koje su proglašavali sultani. Osmanski zakonik (*Kanun-i osmani*) obuhvaćao je kazneno, zemljišno i porezno pravo, uređujući pitanja koja su ostala izvan obuhvata šerijatskog prava, od oporezivanja do dvorskog ceremonijala, od plata službenicima do načina njihovog napredovanja (Paić-Vukić, 2007 : 36; Karčić, 2011 : 27). Također, u nadležnosti kadije je spadao i nadzor nad tržištem. U njegovom prisustvu su se određivale cijene (*narh*)¹⁶ pojedinim artiklima, poglavito prehrambenim (Sućeska, 1965 : 50). Ukoliko se nalazila i tvrđava u mjestu stolovanja kadije, on je bio odgovoran za postavljanje njenoga zapovjednika (*dizdar*) (Ortaylı, 2009 : 164). Njegova dužnost na terenu je bila da sve odluke centralne vlasti budu blagovremeno i pravilno sprovedene (Sućeska, 1965 : 51).

Na čelu svih kadija carstva nalazili su se rumelijski i anadolijski kazaskeri, u čije nadležnosti je spadalo i predlaganje lica za vršenje kadijske službe u nekom kadiluku. Sultan je na kazaskerov prijedlog imenovao kadiju te izdavao povodom naimenovanja ukaz/berat u kome su se ukratko navodile njegove ovlasti, dužnosti i dnevna plata (Paić-Vukić, 2007 : 37). Kazaskeri se ponekad u literaturi jednim imenom nazivaju *sadreyñ efendiler* ili *sadr-ı Rumeli*, odnosno *sadr-ı Anadolu* (İpşirli, 2002 : 140). Nakon njih najviši kadijski rang je bio *mulla* koji je dobijao namještenje u velikim osmanskim središtima u koja su spadala prijestolnice i veliki državni centri (Gadžo-Kasumović, 2008 : 7). Instituciju kazaskera su Osmanlije preuzele od Seldžuka. Ova institucija nije bila uspostavljena u samome početku Osmanske imperije, već kada je ona počela jačati i širiti se, tj. za perioda sultana Murata I.

U literaturi se navodi da je prvi kazasker imenovan 1361. ili 1363. Za kazaskera je imenovan kadija Burse Halil Hajreddin-paša. Rumelijski kazasker je imenovan za vrijeme sultan Fatihove vladavine (İpşirli, 2002 : 141; İpşirli, 2004 : 325). Kazaskere je do kraja sedamnaestoga stoljeća imenovao šejhulislam uz pristanak i odobrenje velikog vezira (Karčić, 1997 : 173). Uloga kazaskera na Carskom divanu je prvenstveno bila da iznose šerijatske propise o temi o kojoj je vijećano, jer Osmanska imperija je država koja je svoju političku filozofiju crpila iz islama (Karčić, 2011 : 23).

Položaj kazaskera je spomenut i u sultan Fatihovoj Kanunnami. Važnost položaja kazaskera se ogleda i u tome što su sjedili na Carskom divanu lijevo od velikog vezira, a naspram vezira kubeta koji su na Carskom divanu zauzimali položaj odmah poslije velikog vezira. U Kanunnami se spominje i njegova dnevnicica u visini 500 akči. U tom periodu dnevnicica kadije u manjim kadilucima iznosila tek 25 akči, što daje jasniju sliku o visini njegove dnevnice. (Ortaylı, 2009 : 164). Prema izvještaju o godišnjem budžetu za hidžretska 974-75 godinu (1567-68) stoji da je godišnja plata rumelijskog kazaskera iznosila 205.980 akči, a anadolskoga 203.016 akči (İpşirli, 2002 : 141). Ukoliko te iznose podijelimo na dvanaest mjeseci koliko broji jedna godina, dobijemo mjesečni iznos za prvoga 17.165, a za drugoga 16.918 akči. Na osnovu toga zaključujemo da je dnevnicica rumelijskog iznosila 572, a anadolskoga 563 akče. Ovaj iznos nije bio statičan i mijenjao se tokom povijesti.

U 19. stoljeću će značaj kadije početi znatno opadati, a naročito od 1826. kada je ukinut red janjičara. Kadija je svoje odluke sprovodio uz pomoć jedinica reda u koje su spadali i noćni čuvari, gradski nadzornici koji

su svojevremeno pripadale janjičarskom odžaku. Tako su kadije prestale vršiti finansijske i kontrolorske funkcije, kao i funkciju gradonačelnika. Kako se nešto kasnije i uprava nad vakufima organizovala kroz posebno ministarstvo, kadije su izgubile još jednu funkciju koju su do tada obavljale. I konačno, formirani su sudovi u administrativnom smislu (kazneni sudovi) čime su kadijske pravosudne ovlasti ograničene na područje građanskog prava (Ortaylı, 2009 : 168-169).

6. Zaključak

Carski divan je bilo tijelo koje je postojalo od samog početka Osmanske države. Bilo je to najznačajnije tijelo jer su se na njemu raspravljale sve stvari vezane za državu i rješavali svi njeni problemi. Razmatrana su i pitanja odnosa sa drugim državama, kao i otpočinjanje ratnih pohoda ili sklapanje mirovnih ugovora. Članovi Divana nisu samo raspravljali o političkim pitanjima. Također, ovo vijeće je služilo i kao apelaciona instanca kojoj su žalbe na presude mogli upućivati svi podanici, bez obzira na vjeru i konfesiju. Carsko vijeće je u pravom smislu riječi bilo tijelo koje je upravljalo državom. Sjednice su praćene određenim protokolom. In summa, rad Carskoga divana se svodio na rješavanje političkih, pravnih i ekonomsko-finansijskih pitanja imperije. Funkcioniranje Carskog divana mijenjalo se u različitim periodima Osmanske imperije, a bez pretjerivanja u njenom zlatnom dobu Carski divan bio je jedan od najorganizovanijih i najspecifičnijih državno-političkih tijela u svijetu. Do sredine 17. stoljeća bio je glavni izvršni organ osmanske države, kada njegov značaj počinje slabiti. Nakon reformi s početka 19. stoljeća, postepeno, po zapadnom modelu prerastao je u kabinet vlade.

platežna moć naroda, ali se gledalo i da proizvođači steknu dobit od 10 do 15 ili čak 20%, zavisno od sirovine i uložena truda.

¹⁵ *Narh*: službeno određivanje najviše cijene neke robe, bilo da sa radi o prodaji na malo (*oturakci*) ili na veliko (*getürücü*). Pri tome se uzimala u obzir

Izvori i literatura

- Alajbegović, Ibrahim Pečević, (2000). *Historija: 1520-1576*. vol. I, (preveo, predgovor napisao i bilješkama popratio Fehim Nametak). Sarajevo: El-Kalem & Orijentalni institut.
- Duri, A. A. (1991). "Diwan". *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*. Edited by: B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, vol. II. Leiden: E. J. Brill.
- Bayhan, Şakir, (2006). *Boşnakça Sözlük*. Ankara: s. n.
- Beydilli, Kemal, (2013). "Yeniçeri". *İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bostan, İdris, (2001). "Kapudan Paşa". *İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gasžo-Kasumović, Azra, (2008). "Mulla u Bosanskom ejaletu". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXVII-XXVIII. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Gnjatović, Dragana, (2012). "Sarafi – Prvi menjači novca u Srbiji", *Bankarstvo*, br. 6. Beograd: Udruženje banaka Srbije.
- Gottschalk, H. L. (1991). "Diwan: Egypt". *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*. Edited by: B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, vol. II. Leiden: E. J. Brill.
- Hadžihuseinović, S. S. Muvekkit, (1999). *Povijest Bosne*. vol. I, (preveo Abdulah Polimac i dr.). Sarajevo: El-Kalem & Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Hiti, Filip (1973). *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, II izdanje, prijevod s engleskog: P. Pejčinović, Sarajevo: "Veselin Masleša".
- Imamović, M. (2006). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK Preporod.
- Inaldžik, Halil, (2003). *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300 – 1600*. (prevela s engl. M. Mihajlović). Beograd: Utopija.
- İpşirli, Mehmet, (2002). "Kazasker". *İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, Mehmet, (2004). "Osmansko državno uređenje". *Historija Osmanske države i civilizacije*. vol. I, pr. E. İhsanoğlu. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA.
- Karčić, Fikret, (1997). *Studije o šerijatskom pravu*. Zenica: Bemust.
- Karčić, Fikret, (2005). *Historija šerijatskog prava*, (treće dopunjeno izdanje). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Karčić, Fikret, (2011). *Religija i pravo, kratak uvod*. Sarajevo: Connectum.
- Karka, Filiz, (2002). "Kürk". *İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ortaylı, İlber, (2009). *Drukçije razumijevanje Osmanlija*, (s turskog preveo Salmir Kaplan). Sarajevo: Connectum.
- Özcan, A. (2004). "Organizacija vojske kod Osmanlija". *Historija Osmanske države i civilizacije*. vol. I, pr. E. İhsanoğlu. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA.
- Paić-Vukić, Tatjana, (2007). *Svijet Mustafa Muhibbija, sarajevskoga kadije*. Zagreb: Srednja Europa.
- Satış, İhsan, (2011). "Sadaret'ten Başvekalet'e Sadrazamlık". *Turkish Studies Dergisi*, volume 6/3 – Summer 2011. Ankara: Alko Dijital Baskı Merkezi.
- Smailagić, Nerkes, (1990). *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Sučeska, Avdo, (1965). *Ajani – Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine.
- Šabanović, Hazim, (1973). "Bosanski Divan". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, knjiga XVIII-XIX. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1988). *Osmanlı Tarihi*. c. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yetkin, Aydın, (2012). "Divan-ı Humayün". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*. volume 5, issue 5, October 2012. Adiyaman: Adiyaman University Department of Turkish Language and Literature Faculty of Arts and Sciences.

الموجز

الديوان السلطاني عند العثمانيين

جنان هاسيتش

أوجد الديوان السلطاني منذ الأيام الأولى للدولة العثمانية، وكان يعتبر الجهاز الحكومي السياسي الأكثر أهمية، حيث كانت تجري فيه مناقشة كافة المسائل المتعلقة بالدولة والبحث عن حلول لمشاكلها. فضلا عن النظر في العلاقات مع الدول الأخرى، ومباشرة الحملات العسكرية أو إبرام معاهدات السلام. ولم يقتصر عمل أعضاء الديوان على النظر في المسائل السياسية، بل كانوا يهتمون بقضايا أخرى، مثل تزويد الدولة بالغذاء والوقود. وكان هذا الديوان يمثل الجهاز الاستثنائي فترسل إليه الطعون في الأحكام من كل الرعايا بغض النظر عن انتمائهم الديني أو الطائفي. وكان الديوان السلطاني يتكون من الصدر الأعظم الذي بدأ يترأس الديوان منذ عام ٥٧٤١ عندما توقف السلطان عن حضور جلساته، ويدخل في تكوين الديوان كل من: قاضي العسكر في روميلية والأناضول، والنيشانجي وهو مستشار الدولة، والدفتردار وهو المسؤول عن الشؤون المالية، وقائد البحرية السلطانية، وأغا الانكشارية. وبدأ بكليربكي الروميلي بحضور الديوان في عام ٦٣٥١.

الكلمات الرئيسية: الديوان السلطاني، الصدر الأعظم، قاضي العسكر، النيشانجي، دفتردار، قبطان باشا، آغا الانكشارية.

Summary

THE IMPERIAL COUNCIL THE OTTOMANS

Dženan HASIĆ

The Imperial Council is a body that existed from the very creation of the Ottoman state. It was the most significant political organ of the state, it discussed all the state issues internal as well as relations to other states. Imperial Council was the organ where decisions of going to a war were brought as well as peace treaties signed with other states. Members of the Council (*Divan*) did not discuss only state matters but things like supplies of food or firewood for instance. This Council also served as a court of Appeal, where all the citizens regardless of class or religion could appeal agents any judgment. The Council was presided by the Grand Vizier since 1475, when Sultan abandoned this practice, the other members comprising the council were: *kadi'askers* (military judges) for *Rumelia* (the European provinces) and *Anatolia* (the Asian provinces), *nishangy* (state chancellor), *defterdar* (treasurer responsible for state finances), the Commander in chief of Ottoman navy and the *Agha* of the *Janissaries*. The *beylerbey* of *Rumelia Eyalet* also became a member of the Council in year 1536.

Key words: the Imperial Council, Grand Vizier, *kadi'asker*, *nishangy*, *defterdar*, the *Agha* of *Janissars*.